

HAL
open science

Saragossa: ¿una capital ibèrica de transicions i de síntesi?

Michel Pérez

► **To cite this version:**

Michel Pérez. Saragossa: ¿una capital ibèrica de transicions i de síntesi?. Catalonia, 2020, 20, pp.43-53. 10.4000/catalonia.335 . hal-03587553

HAL Id: hal-03587553

<https://hal.science/hal-03587553>

Submitted on 24 Feb 2022

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Saragossa: ¿una capital ibèrica de transicions i de síntesi?

Michel MARTÍNEZ PÉREZ

Université Toulouse Capitole- FRAMESPA UMR 5136

michel.martinez@ut-capitole.fr

Résumé : Saragosse est la capitale de l'actuelle Communauté Autonome d'Aragon. Jusqu'aux décrets de *Nueva Planta* (1707), elle fut la capitale du Royaume d'Aragon. Pendant le franquisme, alors qu'elle n'était que le chef-lieu de la province homonyme, elle a joué le rôle de capitale économique, culturelle et universitaire non seulement de l'Aragon mais aussi d'une partie importante de la vallée de l'Èbre et du Nord-Est de la péninsule ibérique. L'exode rural a vidé la campagne aragonaise et a favorisé la consolidation de Saragosse comme capitale incontestée ; la « macrocéphalie saragossaise » était née.

Il s'agira de voir comment Saragosse s'est convertie « naturellement » en capitale politique de l'Aragon autonome, en même temps qu'elle est devenue la capitale d'une Espagne intérieure et vidée (à l'exception de Madrid) qui exerce une forme de synthèse ibérique située dans un territoire de transition (l'Aragon) entre l'Espagne intérieure et périphérique, monolingue et bilingue.

Abstract: Zaragoza is the capital of the present Autonomous Community of Aragon. Until the decrees of *Nueva Planta* (1707), it was the capital of the Kingdom of Aragon. During Francoism, when it was only the capital of the province of the same name, it played the role of economic, cultural and academic capital not only of Aragon but also of an important part of the Ebro Valley and the North-East of the Iberian Peninsula. The rural exodus emptied the Aragonese countryside and fostered the consolidation of Zaragoza as the undisputed capital. "Saragossian macrocephaly" was born.

This paper will examine how Zaragoza has "naturally" converted into the political capital of autonomous Aragon, at the same time as it has become the capital of an inner and emptied Spain (with the exception of Madrid) which exercises a form of Iberian synthesis located in a transitional territory (Aragon) between inner and peripheral Spain, monolingual and bilingual

Mots-clés : Saragosse, capitale, Aragon, Espagne vide, *Teruel existe*, décentralisation, autonomisme.

Keywords: Saragossa, capital, Aragon, Empty Spain, *Teruel existe*, decentralisation, autonomism.

Introducció

L'exode rural, accelerat pel *desarrollismo* de la segona meitat del franquisme, situa la ciutat de Saragossa, el 1980, en més de mig milió d'habitants. Quan s'estrena la democràcia, la capital aragonesa ha absorbit ja la meitat de la població total d' Aragó. Aquesta explosió demogràfica és més que notable si es té en compte que, a començaments

del segle XX, Saragossa no havia assolit els cent mil habitants davant dels 900.000 que comptava aleshores el territori aragonès¹. Com a tantes altres ciutats peninsulars, l'apogeu demogràfic de la capital es nodreix de l'èxode rural que impacta, en primer lloc, l'àrea d'influència. Així, l'Aragó ha anat despoblant-se, «buidant-se», per tal de proveir en mà d'obra la seva capital «natural», Saragossa, però també les principals àrees metropolitanes més immediates: Barcelona, València, Tarragona i Madrid. Així mateix, van arribant a Saragossa, espanyols procedents de províncies limítrofes (Sòria, Logronyo, Guadalajara, Navarra) tot convertint la capital aragonesa en la capital econòmica de la Vall de l'Ebre.

Avui dia, com a la resta de l'Espanya interior, Aragó és part del que s'anomena d'alguns anys ençà «l'Espanya buida»² tot i que alguns n'han corregit el concepte puntualitzant «buidada»³, per tal destacar-ne millor l'orientació deliberada de dècades *desarrollistes* que han accelerat i agreujat l'èxode rural. També, d'altres rebutgen ambdós termes i s'estimen més parlar senzillament «d'Espanya despoblada»⁴. Vicente Pinilla, catedràtic d'història econòmica de la *Universidad de Zaragoza* matisa:

Vacía quiere decir que no hay nadie, hecho que no es exacto. Y vaciada implica que ha habido unas manos que han vaciado la España rural de forma deliberada, hecho que tampoco es correcto. Entiendo que el fenómeno es más complejo, las políticas no han sido la parte fundamental que explica la despoblación aunque hayan podido contribuir⁵.

Tanmateix, Saragossa queda fora d'aquesta «Espanya buidada», atès que la capital aragonesa constitueix, como veurem, una macrocefàlia en el context aragonès i una «gran ciutat» en l'àmbit espanyol. Així doncs, la paradoxa aragonesa radica en el fet que la comunitat autònoma en el seu conjunt es troba a la cua de l'Estat a nivell demogràfic i en densitat de població⁶, tot i que la seva capital s'ubica entre les cinc ciutats més poblades del país, molt a tocar de la capital andalusa. En el cas saragossà, cal destacar-ne una altra singularitat: les àrees urbanes de capitals amb menys població (Bilbao, Màlaga, Múrcia...) estan molt més poblades que la de Saragossa, que no té pràcticament entorn suburbà. És a dir que la macrocefàlia saragossana és, per a més inri, *intra muros*, cosa que duplica l'efecte de concentració a l'Aragó.

Saragossa és doncs una ciutat densa i dinàmica en diferents àmbits. Es troba al cor econòmic i polític d'Aragó, és obvi, però també al centre del major centre econòmic d'un quadrant nord-oriental de la península i equidistant de les quatre àrees metropolitanes més dinàmiques de l'Estat espanyol (Madrid, Barcelona, Bilbao i València). Així mateix, manté un ull observador cap a la travessera ferroviària central dels Pirineus, la del Canfranc, per tal de donar sortida cap a França i resta d'Europa a les plataformes logístiques aragoneses, una de les grans apostes polítiques dels governs autonòmics de

¹ <https://www.aragon.es/-/datos-historicos> Pàgina consultada el 30 de setembre del 2020.

² Sergio del Molino va encunyar-ne el concepte en un assaig del 2016 que va aconseguir certa repercussió mediàtica. MOLINO, Sergio del. *La España vacía: viaje a un país que nunca fue*. Madrid: Turner, 2016.

³ GRIJELMO, Álex. «La España vacía o la España vaciada». *El País*, 10/06/2019. https://elpais.com/elpais/2019/06/06/ideas/1559834099_548373.html. Pàgina consultada el 30 de setembre del 2020.

⁴ COLLANTES, Fernando; PINILLA, Vicente. *¿Lugares que no importan?, la despoblación de la España rural desde 1900 hasta el presente*. Saragossa: Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2019.

⁵ LAHOZ, Raúl. «Ni España vacía, ni España vaciada: España despoblada». *Heraldo de Aragón*, 5/01/2020. <https://www.heraldo.es/noticias/aragon/2020/01/05/vicente-pinilla-no-espana-vacia-ni-espana-vaciada-espana-despoblada-1351840.html> Pàgina consultada el 30 de setembre del 2020.

⁶ Aragó és l'onzena comunitat autònoma més poblada d'Espanya. En termes de densitat, amb 27 habitants per quilòmetre quadrat, l'Aragó és la quarta comunitat menys densa. www.ine.es Pàgina consultada el 30 de setembre del 2020.

començaments del segle XXI⁷. En termes polítics, la restauració de l'autonomia aragonesa ha permès que Saragossa esdevingui de nou el centre polític d'Aragó, el que ha causat, amb certa perversitat, un nou centralisme administratiu, que tant s'ha combatut a nivell estatal, i que es qüestiona, encara avui, des de la perifèria despoblada (província d'Osca i principalment la de Terol, com veurem).

Resumint, ens sembla legítim i pertinent fer-nos les preguntes següents. Com s'ha anat construint Saragossa contra Aragó des de la segona meitat del segle XX? S'ha centralitzat Aragó alhora que s'exigia autonomia política a l'Estat? Com es contemplan la desconcentració i descentralització d'Aragó des de les diferents instàncies autonòmiques? Pot l'Estat central aportar respostes a las diferents plataformes de «l'Espanya buidada» que es van manifestar a Madrid el 31 de març del 2019⁸ exigint mesures per revertir la despoblació de territoris qualificats de «Lapònia del Sud»⁹? I Saragossa, com a gran ciutat espanyola, podria ser un concentrat d'Aragó i d'Espanya alhora?

Per tal d'aportar alguna reflexió i/o resposta a aquestes preguntes, pretenem abordar aquí la construcció al llarg del segle XX d'una capital política i econòmica a costa del conjunt d'Aragó, dit d'una altra manera, com Saragossa s'ha anat convertint en *Zaragón* com els detractors l'anomenen. Després, veurem com Saragossa es va convertir en una ciutat antifranquista i autonomista gràcies al discurs del «colonialisme interior» que avui semblen haver reprès els moviments ciutadans com ara «Terol existeix» amb un èxit electoral notable.

1. La conversió de Saragossa en *Zaragón*

La capital històrica del Regne d'Aragó deixa de ser-ho quan entren en vigor els decrets de Nova Planta a partir del 1707. Amb la victòria dels Borbons en la guerra de successió, Aragó deixa de ser un regne «*por derecho de conquista*»¹⁰ atès que va oposar-se majoritàriament a la dinastia francesa. Així, tant la Corona «protofederal» d'Aragó com la monarquia composta dels Àustries deixen pas a una Corona homogeneïtzadora, on allò que és castellà s'està convertint ja en la més pura expressió d'espanyolitat¹¹. Més endavant, el 1833, amb la creació de les províncies, Saragossa torna a ser capital, només de la província homònima, però, creada *ex nihilo* per Javier de Burgos¹². En aquest procés de nacionalització del nou Estat liberal, Aragó queda dividit en tres províncies amb què

⁷ Els governs de Marcelino Iglesias (PSOE), en coalició amb el *Partido Aragonés* (Par), entre el 1999 i el 2011, van apostar per vertebrar el territori aragonès mitjançant plataformes logístiques. <https://www.heraldo.es/branded/las-exportaciones-siguen-creciendo-en-aragon/> Pàgina consultada el 30 de setembre del 2020.

Així mateix, la lluita per la reobertura del Canfranc ha estat una batalla constant des que es va tancar la línia ferroviària Pau-Saragossa amb motiu de l'enfonsament d'un túnel a la part francesa l'any 1970.

⁸ SOSA TROYA, María. «La 'Espanya vaciada' clama por una gran alianza contra la despoblación». *El País*, 31/03/2019.

https://elpais.com/sociedad/2019/03/31/actualidad/1554022545_649884.html Pàgina consultada el 30 de setembre del 2020.

⁹ CARRETERO, Nacho. «La Laponia española». *El País*, 31/03/2019.

https://elpais.com/politica/2017/03/10/actualidad/1489158510_848981.html Pàgina consultada el 30 de setembre del 2020.

¹⁰ MORALES ARRIZABALA, Jesús. *Fueros y Libertades del Reino de Aragón. De su formación medieval a la crisis preconstitucional (1076-1800)*, Saragossa: Rolde de Estudios Aragoneses, 2007; MORALES ARRIZABALA, Jesús. «La Nueva Planta de Aragón. Proyecto e instrumentos». *Ius fugit: Revista interdisciplinar de estudios histórico-jurídicos*, 13-14 (2004-2006), p. 376 i següents.

¹¹ La creació de la *Real Academia Española* (RAE) per a la llengua castellana el 1713 n'és un clar exemple.

¹² <http://dbe.rah.es/biografias/9444/francisco-javier-de-burgos-y-del-olmo> Pàgina consultada el 30 de setembre del 2020.

Saragossa deixa de ser la capital oficiosa d'Aragó per convertir-se en una capital de província, com ho són també des d'aleshores Osca i Terol en les seves demarcacions respectives. Amb aquest calc dels departaments francesos, l'Estat centralitzador aconseguix esborrar els antics regnes peninsulars –encara que se'n respectin els límits– i repartir geogràficament el poder de l'Estat¹³. Si bé la divisió d'Aragó en tres pols provincials pot semblar idònia per a una desconcentració administrativa i econòmica, és obvi que la mera creació d'aquestes províncies no suplanta la manca d'infraestructures viàries ni ferroviàries, ni de «serveis públics» de qualitat. El fracàs relatiu de la nacionalització de l'Estat espanyol per manca de vertebració mental i física de ciutadans i territoris juga un paper fonamental en l'aparició de regionalismes peninsulars¹⁴, després nacionalismes, com en el cas que ens ocupa.

Al llarg del segle XIX, el romanticisme europeu també es converteix a l'Aragó en una «renaixença» amb exaltació i idealització de la Corona d'Aragó medieval¹⁵. A la segona meitat del segle XIX, es formulen opcions polítiques federalistes, primer amb els territoris de l'antiga Corona d'Aragó (Pacte de Tortosa del 1869)¹⁶ que aconseguixen l'adveniment d'una primera república l'any 1873. El seu fracàs dona pas a la restauració borbònica durant la qual aquell republicanisme federalista muta en expressions regionalistes –aragonesistes– tot seguint el camí del catalanisme veí i tot integrant alhora alguns dels postulats regeneracionistes (Joaquín Costa era aragonès). Així mateix, entre la burgesia saragossana (agrícola i industrial) neix també un regionalisme en torn als furs i la defensa del dret civil aragonès davant de l'homogeneïtzació de l'Estat liberal. Van sorgint, per tant, dues visions aragonesistes, una progressista i una altra conservadora, vigents fins avui dia.

El juliol del 1936, quan els militars rebels perpetren el cop d'estat contra la II República i el govern del Front Popular, els autonomistes aragonesos (progressistes i conservadors) acaben de redactar sengles avant-projectes d'Estatut d'autonomia per l'Aragó. Si no s'hagués romput el règim republicà i democràtic, l'Aragó hagués pogut convertir-se en la quarta regió autònoma de la República espanyola després de Catalunya, Euskadi i Galícia. L'Estatut de Casp, el més ambiciós (hisenda, educació, justícia i policia), veu la llum a començaments de juny del 1936 en aquesta simbòlica ciutat, equidistant de Saragossa i Barcelona. Ben connectada amb ferrocarril amb totes dues capitals, un nodrit grup de joves aragonesistes viatja des de la capital catalana, ciutat que concentra el major nombre d'aragonesos després de Saragossa, per participar en la redacció d'un Estatut d'autonomia per a l'Aragó. Aquests aragonesistes de la Ciutat comtal són explícitament «nacionalistes» perquè consideren l'Aragó com una nació ibèrica i no una mera regió espanyola. I és que, en la vigília de la guerra civil, fa pràcticament una dècada que els aragonesistes estan dividits en dos grans corrents: una regionalista i conservadora, sobretot a Saragossa, i una altra nacionalista i esquerrana, entre la diàspora aragonesa de Barcelona, en un moment d'ebullició catalanista.

Davant d'aquest avant-projecte promogut per nacionalistes aragonesos de Barcelona i recolzat per sectors republicans i fins i tot els anarquistes de la *Confederación Nacional*

¹³ Terol és, des de llavors, la capital de província menys poblada d'Espanya. El 1833 no assoleix els 7000 habitants.

¹⁴ «Quizás ya sea hora de que los historiadores españoles empiecen a considerar seriamente que no fueron los nacionalismos periféricos los que destruyeron una supuesta unidad nacional española, sino que al contrario contemplan la posibilidad de que el fracaso del nacionalismo español del siglo XIX, o la crisis de su penetración social, fuese un factor que incluso ayudara al éxito político de los nacionalismos alternativos» in RIQUER I PERMANYER, Borja de. «La débil nacionalización española del siglo XIX». *Historia Social*, 20 (1994), p.113.

¹⁵ MAINER, José-Carlos. *Regionalismo, Burguesía y Cultura*. València: A. Redondo, 1974; FERNÁNDEZ CLEMENTE, Eloy. *Aragón contemporáneo (1833-1936)*. Madrid: Siglo XXI, 1975.

¹⁶ ANGUERA, Pere. «La politización del catalanismo». *Ayer*, 44 (2001), p. 36.

del Trabajo (CNT), els sectors regionalistes de Saragossa es desmarquen i signen el seu propi avant-projecte que passaria a denominar-se dels «notables» o dels «cinc». Ambdues denominacions fan referència als cinc signataris d'un text estatutari molt menys ambiciós que el de Casp. Tanmateix, aquest pas suposa una evolució ideològica important entre aquells regionalistes conservadors ja que, el 1932, van oposar-se virulentament a l'Estatut català, inassumible des de les seves posicions conservadores de regionalisme «ben entès». Entre els cinc signants, hom troba noms de catedràtics de la universitat de Saragossa com ara Domingo Miral (filòleg) i Andrés Giménez Soler (historiador). També consta el d'Antonio Gregorio de Rocasolano (químic) qui, poc després de signar aquest avant-projecte, col·labora amb els rebels franquistes per depurar la universitat de Saragossa de docents republicans¹⁷. Com en tants altres casos de regionalistes conservadors, l'eix esquerra/dreta es va imposar a l'eix nacionalista/regionalista i molts van ser els ex-regionalistes que van reciclar-se còmodament en la nova Espanya franquista.

Òbviament, el franquisme anihila el passat republicà i anarquista de Saragossa i en fa una de les capitals del nacional-catolicisme amb la basílica del Pilar i la Mare de Déu convertida en patrona de la Guàrdia Civil i de la «raça». El franquisme esborra per complet el llegat de Saragossa com a capital d'un regne diferenciat, amb furs, lleis i institucions pròpies. És més, s'empra la seva assimilació al model hispano-castellà com a exemple per a la resta de territoris perifèrics i diferenciats culturalment i lingüística. De la Saragossa franquista, també se'n vol fer l'estendard contrari a les capitals republicanes fins al final de la guerra (Madrid, Barcelona, València) i un baluard espanyol davant de la Catalunya «separatista» que va enviar columnes de milicians per tal de defensar la república a Saragossa i a la resta d'Aragó. Així mateix, Saragossa queda fora també de la primera experiència «autonomista», en plena guerra, a través del *Consejo Regional de Defensa de Aragón* (CRDA) presidència de la qual va recaure en mans del cenetista Joaquín Ascaso, considerat homòleg de Lluís Companys (Esquerra Republicana de Catalunya) en les visites del President català al front d'Aragó (1937).

El 1974, a finals ja del franquisme, l'assaig de Mario Gaviria i Enrique Grilló, *Zaragoza contra Aragón*¹⁸, marca un punt d'inflexió en la presa de consciència que la consolidació de Saragossa com a gran ciutat espanyola està buidant el camp aragonès i frenant el creixement de les ciutats intermèdies. L'abandonament del camp, motivat per les millors oportunitats de la capital, s'accelera a partir de la dècada dels 1950. Nogensmenys, l'emigració no és una novetat en l'àmbit rural aragonès. Tal i com canta José Antonio Labordeta a la cançó «Aragón», Catalunya ha estat la gran receptora de l'emigració aragonesa, riu Ebre avall¹⁹.

El franquisme, amb el *desarrollismo* dissenyat pels plans d'estabilització, dispara l'emigració aragonesa, un procés històric d'anar riu avall (del Pirineu a Saragossa, de l'Ebre a Barcelona, del Xúquer a València) del que també se'n beneficia, i molt, Saragossa. En efecte, el primer auge industrial de sucreries (gràcies als cultius de bledarave en el camp aragonès) i indústries químiques (començaments del segle XX) s'accelera amb els plans dels tecnòcrates de l'Opus Dei (1957-1959). El capitalisme franquista provoca a Saragossa l'absorció de la resta de l'Aragó. A més de l'emigració «natural» motivada per les sortides laborals més pròsperes de la capital, l'emigració és també forçada en alguns casos per valls inundades o despoblades, un cercle viciós de falta d'oportunitats, despoblació, també repressió, que buiden comarques senceres.

¹⁷ OTERO CARVAJAL, Luis Enrique (dir.). *La destrucción de la ciencia en España. Depuración universitaria en el franquismo*. Madrid: Editorial Complutense, 2006.

¹⁸ GAVIRIA, Mario; GRILLÓ Enrique. *Zaragoza contra Aragón*. Barcelona: Libros de la frontera, 1974.

¹⁹ «Dicen que hay tierras el este» canta la cançó «Aragón» de José Antonio Labordeta (1974).

Així doncs, aquesta concentració econòmica a Saragossa és paradoxal a diferents nivells i provoca un efecte contraproductiu per al franquisme. No solament converteix la capital en un concentrat d'Aragó amb treballadors procedents de totes les comarques aragoneses (en *Zaragón*) sinó que Saragossa esdevé la capital que havia deixat de ser formalment des dels decrets de Nova Planta. Així és com Saragossa torna a ser, no només la capital econòmica indiscutible d'Aragó, sinó també el major focus de població i concentració d'inquietuds polítiques. En efecte, són els treballadors i els universitaris de Saragossa, els fills del *desarrollismo*, qui fan de Saragossa l'autèntica capital d'Aragó reclamant «llibertat, amnistia i estatut d'autonomia» durant la transició, tenint present que la construcció de la gran capital s'està fent a costa del sacrifici de la resta d'Aragó.

2. La Saragossa antifranquista i autonomista: la lluita contra el «colonialisme interior»

A finals del franquisme, Saragossa s'ha convertit en un pol industrial estratègic. La mà d'obra que ha anat arribant de la resta d'Aragó o de províncies veïnes, sol trobar habitatge en ravals o barris nous que creixen vertiginosament amb plans urbanístics o sense. Alguns d'aquests nous saragossans són socis d'associacions de veïns que reivindiquen més escoles i més serveis bàsics. Com a la resta del país, són les úniques associacions tolerades pel franquisme i es converteixen en punt de trobada i reclutament per als partits i sindicats clandestins. A l'òrbita del *Partido Comunista de España* (PCE), apareixen els sindicats *Comisiones Obreras* (CC.OO.) i *Comisiones Campesinas*. Tot seguint aquest procés d'agrupament, es constitueix a l'Aragó la CAPAD, la *Comisión Aragonesa Pro Alternativa*. Es tracta del primer òrgan antifranquista que lluita per l'autonomia aragonesa i reclama el nomenament d'un govern espanyol provisional. Per tal d'assolir llurs objectius, convoca una *Asamblea de Aragón* el 1973, eco de la que es va convocar a Catalunya el 1971, que, finalment no arriba a celebrar-se. Aquesta consciència política integrada, en molts casos, un sentiment regionalista, de defensa del territori davant d'un Estat franquista que «maltracta» l'Aragó.

Així doncs, durant aquest període tardofranquista, cobra força la interpretació en termes de «colonialisme interior» davant d'empreses espanyoles, principalment del sector energètic de l'Estat, que segueixen construint pantans al Pirineu i Prepirineu, sacrificant-ne valls i pobles. Es construeixen centrals hidroelèctriques per satisfer, aigües avall, les necessitats hidrològiques de l'àrea metropolitana barcelonina. Aquesta mena d'expulsió demogràfica orquestrada per la capital de l'Estat cap a Barcelona, llavors capital econòmica, contribueix a generar un nou regionalisme cohesionat al voltant del rebuig d'ambdues capitals. Aquest aragonesisme incipient es construeix per tant contra el règim franquista alhora que suscita una nova forma d'anticatalanisme. A banda d'aquest «colonialisme interior», també n'hi hauria un d'exterior orquestrat principalment pels Estats Units d'Amèrica que compta una base militar a Saragossa²⁰. En resum, l'Aragó estaria sotmès a una doble colonització: el capitalisme espanyol (aleshores franquista) i internacional que s'aprofitarien dels seus recursos naturals per crear riquesa fora, en territoris sovint més desenvolupats, una doble injustícia des d'una òptica aragonesa.

Tinguem en compte que en aquest discurs regionalista i anticolonialista apareix, en construcció, el que dècades després s'anomenaria l'Espanya buida o buidada. Aquest sentiment regionalista i anticolonialista es cristal·litza sobretot a partir de l'any 1971 quan el *Ministerio de Obras Públicas* projecta un trasvasament de l'Ebre, del delta cap a l'àrea

²⁰ Aquesta romandrà oberta fins al 1992. És un dels motius pels quals la capital aragonesa tenia, als anys 1980, una gran concentració d'associacions pacifistes i contràries a la permanència d'Espanya a l'OTAN.

metropolitana de Barcelona. Encara que no es planteja captar aigua des d'Aragó, molts aragonesos són originaris de zones àrides i, marcats pel dèficit hidràulic crònic, no poden concebre que no es pugui emprar part d'aquest cabal, aigües amunt. Dit d'una altra manera, l'aragonès «neo-saragossà» és crític amb les concentracions industrials i econòmiques de les grans ciutats, inclosa Saragossa. Molts haurien volgut quedar-se a viure a la seva comarca d'origen²¹, que s'hi donessin allà les oportunitats de vida. Van sorgint també nocions ecologistes (la «dignitat de la muntanya») lligades al concepte de dret a viure a qualsevol punt del territori, no sols on arriben o porten els serveis bàsics.

En aquest context *desarrollista* i tardofranquista assistim, doncs, a un procés d'eclosió d'estructures polítiques clandestines a vegades «sucursalistes» d'àmbit estatal i d'altres aragoneses. En aquest últim cas, juga un paper clau la recuperació d'una consciència aragonesa de defensa territorial, dels recursos naturals, un mecanisme de defensa d'un territori malmès davant de les «amenaces colonials», externes i internes, i un ressorgiment cultural que es cristal·litza a partir del 1972 a l'entorn de la revista *Andalán*, fundada, entre d'altres, per José Antonio Labordeta²². La revista no és aragonesista des d'una ideologia política sinó perquè és la primera vegada que es tracten temàtiques aragoneses des de postulats antifranquistes: Segona República, guerra civil, postguerra, maquis, exili republicà aragonès, aragonesos als camps nazis... Són temes crucials per a la recuperació de la memòria històrica i per retre justícia als herois anònims del segle XX silenciats pel franquisme. La divulgació d'aquests temes és paral·lela a temàtiques més contemporànies com ara les mancances de l'Estat a l'Aragó, l'existència d'un Aragó trilingüe²³, el saqueig dels recursos naturals, l'espoli cultural... *Andalán* marca un punt d'inflexió en la construcció d'un marc mental aragonès, aragonesista, ecologista, federalista que dona pas a multitud d'organitzacions polítiques, associatives, culturals, universitàries a punt d'aparèixer.

En efecte, iniciada la transició democràtica, apareixen a Saragossa forces polítiques que advoquen per una descentralització i l'adveniment d'una autonomia política ambiciosa per a Aragó on Saragossa jugaria el paper de capital política i econòmica. Aquesta reivindicació sorgeix del *Partido Socialista de Aragón* (PSA) així com del *Consello d'a fabla aragonesa* (1976). L'any següent apareix l'associació *Rolde de Estudios [Nacionalista] Aragoneses* (RENA, després REA) que aglutina bona part dels universitaris amb inquietuds polítiques aragonesistes tant en l'àmbit polític com en el lingüístico-cultural. El discurs autonomista es justifica amb el passat històric d'Aragó i amb la voluntat col·lectiva de voler ser i formar un conjunt autònom dins de l'Estat. Ja existeix, tanmateix, el temor a una autonomia asimètrica i, des d'Aragó, es posa de manifest la voluntat maximalista tant per motius històrics, forals o per la història truncada de l'Estatut de 1936. El llegat lingüístic, menor que en altres discursos nacionalistes peninsulars, destaca també un Aragó trilingüe des de l'aparició del primitiu regne.

El 1977, en les primeres eleccions generals de la transició, dos diputats de partits d'àmbit aragonès aconsegueixen representació en el Congrés dels Diputats per la circumscripció de Saragossa. Els aragonesos de Saragossa són, per tant, els únics espanyols que voten a favor de partits d'àmbit territorial, tret de catalans i bascos. Els aragonesistes hi veuen una prova de les ànsies autonomistes del poble aragonès. Cada diputat representa, a més, una tradició aragonesista diferent, però que, en ambdós casos, preveuen un Aragó novament autònom amb Saragossa com a capital. Primer, és elegit

²¹ Recorda el lema occità de «Volèm viure al país» al Larzac (1974). També deia: «*Non à l'exode ! Non à la liquidation !*».

²² MARTÍNEZ PÉREZ, Michel. *Chunta Aragonesista (CHA), una historia aragonesa*. Saragossa: Fundació Gaspar Torrente, 2017.

²³ MARTÍNEZ PÉREZ, Michel. «La Llei d'ús, protecció i promoció de les llengües pròpies d'Aragó 10/2009 de 22 de desembre de 2009». *Recherches sur la langue catalane*. Limoges: Éditions Lambert Lucas, 2014.

Emilio Gastón, pel *Partido Socialista de Aragón*, que es va presentar en coalició amb el *Partido Socialista Popular* d'Enrique Tierno Galván, futur alcalde de Madrid. L'altre diputat elegit, Hipólito Gómez de las Rocas, ho va ser per una candidatura «aragonesa, independiente y de centro» que acabaria creant un partit territorial fonamental per a la història autonòmica d'Aragó: el *Partido Aragonés Regionalista*. Va representar una opció de dreta regionalista –com ara Unió Valenciana, Unió Mallorquina, Unión Alavesa en d'altres territoris de l'Espanya autonòmica encara incipient– que donaria una sortida democràtica a responsables franquistes. Més enllà de l'oportunisme polític i del «rentat de cara» (Gómez de las Rocas va ser l'últim president franquista de la *Diputación Provincial de Zaragoza*), hem de tenir en compte que l'opció regionalista de dretes lliga també amb la tradició política dels regionalistes conservadors de Saragossa del primer terç del segle XX, amb els «foralistes», que van abraçar el franquisme el 1936 i tornar a valors democràtics i regionalistes quatre dècades després.

Els partits territorials que aconseguixen representació es reivindiquen d'Aragó i reclamen a 'Madrid' la màxima autonomia possible (amb matisos) dins de l'Estat autonòmic que s'està dibuixant. Saragossa, com a gran ciutat espanyola, té un pes més important que si la població estigués disseminada arreu del territori. I és aquí on resideix una de les paradoxes. Es lamenta el pes sobredimensionat de Saragossa però és també aquest pes el que li permet posicionar-se davant de l'Estat central i ser l'altaveu de la resta d'Aragó. Aquesta relació d'amor-odi, típica cap a la capital d'un territori, porta a la reproducció del missatge anticentralitzador, anticapital que ha anat sorgint a la província de Terol a finals del segle XX, on costa d'entendre l'excessiva centralització saragossana després que, des de la capital aragonesa s'hagi lluitat tant per l'autonomia, la desconcentració i la descentralització. I és que, des la tornada de l'autonomia, cap grup polític no ha pensat mai en portar conselleries o institucions autonòmiques fora de Saragossa²⁴. L'èxit del moviment ciutadà «Terol existeix», des del 1999 fins avui dia en què té un diputat al Congrés i dos senadors a la Cambra alta²⁵, demostren que la percepció d'una Saragossa contra Aragó perdura i que el clam contra *Zaragón* no s'atura²⁶.

Avui dia, per tant, semblen concentrar-se a l'Aragó dues visions antagòniques d'Espanya: l'Espanya buida, envellida i analògica davant de l'Espanya jove, urbana i digital. Per una banda, la província de Terol que lidera la revolta de l'*España vacía* o *vaciada* i per una altra la gran ciutat espanyola en què s'ha convertit Saragossa, és a dir no sols un concentrat d'Aragó sinó també d'Espanya.

Conclusions

Davant del lideratge de la província aragonesa de Terol en la revolta de l'Espanya buida, els aragonesistes més nacionalistes opinen que es tracta de la culminació del

²⁴ En canvi, sí que s'ha formulat des del govern aragonès que Saragossa podria acollir seus de ministeris o d'organismes de l'Estat central. «El presidente de Aragón pide que la sede del Ministerio de Transición Ecológica se traslade a Zaragoza». *El País*, 7/02/2020.

https://elpais.com/politica/2020/02/07/actualidad/1581094965_171177.html Pàgina consultada el 30 de setembre del 2020.

²⁵ «Teruel Existe da un vuelco al escenario político en la provincia al ganar con contundencia». *Diario de Teruel*, 11/11/2019.

<https://www.diariodeteruel.es/movil/noticia.asp?notid=1019303&secid=33> Pàgina consultada el 30 de setembre del 2020.

²⁶ El 2003, la *Ley de comarcalización de Aragón* va tractar de revertir la tendència portant a les comarques més competències i atribucions.

«colonialisme interior» que pateix des del *desarrollismo* franquista²⁷. En altres termes, la despoblació aragonesa no seria més que el resultat dels èxodes rurals provocats pel capitalisme franquista i estranger a partir de la segona meitat del segle XX. Tanmateix, la capital aragonesa s'ha beneficiat d'aquest procés de concentració demogràfic, econòmic, sòcio-polític... A més, amb l'Estat autònic, Saragossa s'ha convertit en un centre de poder polític que pot parlar en nom de tot l'Aragó malgrat que, a vegades, segons veus crítiques com la de *Teruel existe*, sembli donar-li l'esquena. Així doncs, podria dir-se que Saragossa i Aragó juguen paral·lelament, si se'm permet el símil, en dues lligues diferents amb agendes polítiques diferents.

L'humor sorneguer dels aragonesos els porta a vegades a considerar Saragossa com la capital de l'Espanya de segona divisió. Són conscients que la capital aragonesa és la més dinàmica de l'interior peninsular, tret de Madrid. Tanmateix, Aragó en el seu conjunt, no té el poder econòmic, polític o demogràfic per poder ocupar l'espai mediàtic de la primera plana informativa espanyola²⁸. En definitiva, som davant d'una fractura múltiple capital/territori que no és patrimoni exclusiu d'Aragó, però que sí converteix Saragossa en una ciutat amb doble accepció. Per una banda, és la capital política i econòmica d'un territori que pertany globalment a l'Espanya interior, envellida, analògica. D'altra banda, és també una ciutat industrial, «moderna», digital, amb poder adquisitiu mig-alt (respecte de la mitjana espanyola²⁹) que, per la seva posició geogràfica i la seva composició sociològica pot arribar a ser una síntesi del conjunt d'Espanya.

I és que l'Aragó i la seva capital són d'alguna manera un territori de transició entre l'Espanya interior i la perifèrica, entre l'Espanya exclusivament castellanoparlant i la bilingüe, entre l'Espanya uniforme, d'arrel castellana, i la incorporada³⁰. Ni castellà, ni català, fronterer del bloc basco-navarrès i del nord-valencià, l'Aragó sembla constituir una mena de síntesi de l'Espanya contemporània i pot, a més, ubicar-se en l'exacta mitjana espanyola en l'àmbit econòmic, sociològic i polític. Tant és així que, els departaments de màrqueting de les empreses implantades a Espanya veuen en els habitants de Saragossa els millors provadors de nous productes³¹. En l'àmbit polític succeeix quelcom de semblant ja que l'Aragó s'ha batejat com l'«Ohio espanyol», puix que el comportament electoral dels aragonesos ha coincidit des del 1977 ençà amb el del conjunt dels ciutadans espanyols en les eleccions generals³².

²⁷ Amb el tancament de la central tèrmica d'Andorra (Terol) i amb la percepció d'abandament de la província des de les diferents administracions (sobretot estatal i autònica), *¿Teruel existe!* empra en el seu discurs polític el concepte colonial aplicat a la situació econòmica de la província tal i com es feia en el tardofranquisme. BRUNAT, David. «Junio de 2020, la fecha en que Teruel entra en coma: "Llevamos diez años avisando"». *El Confidencial*, 19/01/2019.

https://www.elconfidencial.com/espana/2019-01-19/teruel-espana-vacia-andorra-endesa-minas-carbon_1767110/ Pàgina consultada el 30 de setembre del 2020.

²⁸ I quan ho està, els errors de mapes o banderes en les infografies dels diferents mitjans estatals són freqüents. «La geografía aragonesa, asignatura pendiente para algunos medios nacionales». *Heraldo de Aragón*, 15/07/2020.

<https://www.heraldo.es/noticias/aragon/2020/07/15/la-geografia-aragonesa-una-asignatura-pendiente-para-algunos-medios-nacionales-1386128.html> Pàgina consultada el 30 de setembre del 2020.

²⁹ «La renta de los aragoneses se consolida entre las más altas de España tras crecer un 15% desde 2013». *Abc*, 2/05/2019.

https://www.abc.es/espana/aragon/abci-renta-aragoneses-consolida-entre-mas-altas-espana-tras-crecer-15-por-ciento-desde-2013-201905020801_noticia.html Pàgina consultada el 30 de setembre del 2020.

³⁰ Michel Martínez Pérez: «Aragón ante la «normalización lingüística» del idioma catalán» en *Aragón, una identidad tierra adentro*, Dijon, Hispanística XX, Université de Bourgogne, 2009, pp. 114-125.

³¹ «Los zaragozanos, expertos testadores de nuevos productos». *Heraldo de Aragón*, 30/12/2014.

<https://www.heraldo.es/noticias/aragon/zaragoza/2014/12/30/los-zaragozanos-expertos-testadores-nuevos-productos-324624-2261126.html> Pàgina consultada el 30 de setembre del 2020.

³² GARCÍA DE BLAS, Elsa. «Aragón, el Ohio español». *El País*, 9/10/2015.

Aquestes reflexions ens porten a fer-ne d'altres: s'ha convertit Saragossa en la ciutat mitjana espanyola, síntesi de la realitat sociològica espanyola? Ho és també en clau política? No sols pel fet de ser l'«Ohio espanyol» sinó per la constant representació municipal i parlamentària de forces polítiques d'àmbit espanyol i aragonès que sempre han hagut de pactar per tal de governar. Ens sembla obvi que l'aragonesisme no ha estat un moviment hegemònic com els nacionalismes català o basc, però ha jugat certament un paper més gran que en d'altres CC.AA. que van acabar afegint-se al *café para todos* per greuges comparatius. I en clau aragonesista, no seria paradoxal que Saragossa fos a la vegada capital d'un territori amb un component diferenciador destacat i alhora gresol d'Espanya? I finalment, el lideratge de Terol en la revolta de l'Espanya buida, es tracta d'un nou regionalisme que podria fer trontollar Saragossa i perillar la cohesió interna aragonesa?

Bibliografia

ALBAREDA SALVADÓ, Joaquim. *La guerra de Sucesión de España (1700-1714)*. Madrid: Crítica, 2012.

ANGUERA, Pere. «La politización del catalanismo». *Ayer*, 44 (2001), p. 36.

BRUNAT, David. «Junio de 2020, la fecha en que Teruel entra en coma: "Llevamos diez años avisando"». *El Confidencial*, 19/01/2019.

CARRETERO, Nacho. «La Laponia española». *El País*, 31/03/2019.

CASANOVA, Julián. *España partida en dos. Breve historia de la guerra civil española*. Madrid: Crítica, 2014.

COLLANTES, Fernando; PINILLA, Vicente. *¿Lugares que no importan?, la despoblación de la España rural desde 1900 hasta el presente*. Saragossa: Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2019.

FERNÁNDEZ CLEMENTE, Eloy. *Aragón contemporáneo (1833-1936)*. Madrid: Siglo XXI, 1975.

GARCÍA DE BLAS, Elsa. «Aragón, el Ohio español». *El País*, 9/10/2015.

GAVIRIA, Mario; GRILLÓ Enrique. *Zaragoza contra Aragón*. Barcelona: Libros de la frontera, 1974.

GRIJELMO, Álex. «La España vacía o la España vaciada». *El País*, 10/06/2019.

LAHOZ, Raúl. «Ni España vacía, ni España vaciada: España despoblada». *Heraldo de Aragón*, 5/01/2020.

LLUCH, Ernest. *Las Españas vencidas del siglo XVIII: claroscuros de la Ilustración*. Madrid: Crítica, 1999.

https://elpais.com/politica/2015/10/08/actualidad/1444335805_496770.html Pàgina consultada el 30 de setembre del 2020.

Saragossa: ¿una capital ibèrica de transicions i de síntesi?

LÓPEZ SUSÍN, José Ignacio; SERRANO LACARRA, Carlos. *Historia de la Autonomía de Aragón*. Saragossa: Rolde de Estudios Aragoneses, 2003.

MAINER, José-Carlos. *Regionalismo, Burguesía y Cultura*. València: A. Redondo, 1974.

MARTÍNEZ PÉREZ, Michel. «Aragón ante la "normalización lingüística" del idioma catalán». *Aragón, una identidad tierra adentro*. Dijon: Hispanística XX, Université de Bourgogne, 2009.

MARTÍNEZ PÉREZ, Michel. «La Llei d'ús, protecció i promoció de les llengües pròpies d'Aragó 10/2009 de 22 de desembre de 2009». *Recherches sur la langue catalane*. Limoges: Éditions Lambert Lucas, 2014.

MARTÍNEZ PÉREZ, Michel. *Chunta Aragonesista (CHA), una historia aragonesa*. Saragossa: Fundación Gaspar Torrente, 2017.

MOLINO, Sergio del. *La España vacía: viaje a un país que nunca fue*. Madrid: Turner, 2016.

MORALES ARRIZABALAGA, Jesús. «La Nueva Planta de Aragón. Proyecto e instrumentos». *Ius fugit: Revista interdisciplinar de estudios histórico-jurídicos*, 13-14 (2004-2006).

MORALES ARRIZABALAGA, Jesús. *Fueros y libertades del reino de Aragón. De su formación medieval a la crisis preconstitucional (1076-1800)*. Saragossa: Rolde de Estudios Aragoneses, 2007.

MORALES ARRIZABALAGA, Jesús. *Aragón, nacionalidad histórica*. Saragossa: Gobierno de Aragón, 2009.

OTERO CARVAJAL, Luis Enrique (dir.). *La destrucción de la ciencia en España. Depuración universitaria en el franquismo*. Madrid: Editorial Complutense, 2006.

PEIRÓ, Antonio. *El Aragonesismo*. Saragossa: Biblioteca de Cultura Aragonesa núm. 5, Instituto Fernando el Católico, 2002.

RIQUER I PERMANYER, Borja de. «La débil nacionalización española del siglo XIX». *Historia Social*, 20 (1994), p.113.

SOSA TROYA, María. «La "España vaciada" clama por una gran alianza contra la despoblación». *El País*, 31/03/2019.